

JERZY KURZEJA

ROZWÓJ ŚREDNIOWIECZNEJ SIECI PARAFIALNEJ W DEKANACIE OŚWIĘCIM

Artykuł niniejszy mieści się w ramach prac nad siecią parafialną, prowadzonych od lat na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim¹. Zmierza on do uchwycenia dynamiki rozwoju sieci parafii oraz jej uwarunkowań na obszarze dekanatu oświęcimskiego diecezji krakowskiej w granicach po r. 1351, czyli po wyodrębnieniu się jego pierwotnie północnej części w osobny dekanat pszczyński. Chronologicznie praca sięga w zasadzie do przełomu XV/XVI w., choć faktycznie z uwagi na wykorzystaną podstawę źródłową interesujący nas problem jest śledzony aż do drugiej połowy XVI w. Brak źródeł fundacyjnych i erekcyjnych sprawił, iż podstawą naszej pracy stały się źródła przekrojowe, dające nam obraz sieci parafialnej na całym terenie w określonym czasie. Należą do nich wykazy dziesięciny papieskiej i świętopietrza z lat 1326-1374², 3-tomowy *Liber beneficiorum* Jana Długosza³, z których szczególnie ważny jest poświęcony parafiom tom 2, spisany ok. r. 1470, zaś dla w. XVI spisy opodatkowań parafii z lat 1513, 1527, 1539, 1561, 1577⁴, rejestr poborowy z r. 1581⁵ oraz akta wizytacji bpa Jerzego Radziwiłła z r. 1598⁶.

¹ Dotychczas z dziedziny tej ukazały się: H. Grocholski. *Powstanie archidiaconatu zawichojskiego i jego najstarsze kościoły do połowy XIV w.* „Roczniki Humanistyczne” 13:1965 z. 2 s. 151-162; S. Jop. *Sieć parafialna archidiaconatu sandomierskiego do końca XVI wieku.* „Sprawozdania TN KUL” 7:1958 s. 154-158; B. Kumor. *Powstanie i rozwój sieci parafialnej w Małopolsce Południowej do końca XVI wieku.* „Prawo Kanoniczne” 5:1962 nr 3-4 s. 175-233 (rec.: S. Kuraś. „Kwartalnik Historyczny” 74:1967 nr 1 s. 186-189); S. Litak. *Sieć parafialna archidiaconatu radomskiego w okresie przedrozbiorowym; tenże. Formowanie sieci parafialnej w Łukowskiem do końca XVI wieku.* „Roczniki Humanistyczne” 12:1964 z. 2 s. 5-136; A. Olczyk. *Sieć parafialna biskupstwa warmińskiego do 1525 roku.* Lublin 1961; P. Szafran. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem.* Lublin 1958; E. Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu.* Warszawa 1965; B. Rzewuska-Kurzeja. *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w prepozyturze kieleckiej.* Lublin 1975 (mps).

² *Acta Camerae Apostolicae.* T. 1-2. W: *Monumenta Poloniae Vaticana* (MPV). T. 1-2. Cracoviae 1913 passim.

³ J. Długosz. *Liber beneficiorum dioecesis cracoviensis* (LBD). Cracoviae 1863-1864; MPV I.

⁴ Archiwum Kapituły Metropolitalnej w Krakowie (AKMK). *Regestrum contributionis* (RC) r. 1513 nr 1; 1527 nr 2; 1539 nr 4; 1561 nr 5; 1577 nr 6.

⁵ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana przez A. Pawińskiego.* T. 3. Warszawa 1886 s. 127-156. Źródła dziejowe T. 14.

⁶ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła w 1598 r. f. 10.

Na względnie dużą dokładność spisów dziesięciny papieskiej i świętopietrza zwracano już wielokrotnie uwagę⁷. Obserwacje poczynione w odniesieniu do badanego przez nas terenu opinię tę potwierdzają. *Liber beneficiorum* Długosza nie tylko pozwala na odtworzenie sieci parafialnej ok. r. 1470, ale także umożliwia uchwycenie szeregu elementów z siecią tą związanych i stanowiących niejednokrotnie pomoc w ustalaniu czasu powstania parafii. Należą do nich: wezwanie kościoła, okręg parafialny, stosunki dziesięcenne, patronat, a także materiał, z którego zbudowano kościół.

Ujemną cechą *Liber*, na którą zwrócono już uwagę w literaturze, są luki w wykazach parafii i niekiedy mylność informacji⁸. W odniesieniu do dekanatu oświęcimskiego mogliśmy stwierdzić, że na 25 parafii wchodzących w XV w. w jego skład⁹ Długosz pominął 7¹⁰, a zupełnie mylnie określił przynależność administracyjną 15 parafii¹¹.

Dla w. XVI mamy więcej źródeł o charakterze przekrojowym. Pozwalają one śledzić rozwój sieci parafialnej w czasach sobie współczesnych, a także wyciągnąć wnioski wstecz dla w. XV.

Ze źródeł nie wydanych, rękopiśmiennych, wymienić należy spisy opodatkowań parafii z lat 1513, 1527, 1539, 1561 i 1577. Źródła te są nam o tyle pomocne, że zawierają przekrój sieci parafialnej diecezji krakowskiej, umożliwiając tym samym jej sprawdzenie i porównanie z przekrojami wcześniejszymi. Na podstawie tego możemy się zorientować, ile parafii przybyło, a także ile zanikło. Ze źródeł rękopiśmiennych pomocna okazała się również relacja z wizytacji przeprowadzonej przez bpa Jerzego Radziwiłła w 1598 r. na terenie diecezji krakowskiej. Poza przekrojem ówczesnej sieci parafialnej relacja ta podaje szereg innych ważnych wiadomości, pomocnych w badaniach nad rozwojem sieci parafialnej, jak wezwanie, okręg parafialny i patronat. Jednakże korzystanie z tych źródeł przy braku badań źródłowych nad nimi jest o tyle niebezpieczne, że nie wiemy, w jakim stopniu oddają wiernie współczesną sobie sytuację, a w jakim przepisują wykazy wcześniejsze¹².

Ze źródeł wydanych wymienić należy rejestr poborowy za r. 1581, który w ramach powiatu śląskiego wymienia parafie z naszego dekanatu¹³.

⁷ Szafran, jw s. 18-19; Jop, jw. s. 157; Wiśniowski, jw. s. 12; H. Grocholski. *Sieć parafialna archidiakonatu zawichojskiego* s. 5.

⁸ Szafran, jw, s. 19; Wiśniewski, jw. s. 19; S. Kuraś. *Regestrum Ecclesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum J. Długosza*. Warszawa 1960 s. 47-52, 53-64.

⁹ Bestwina, Biertułowice, Czaniec, Cięcina, Dankowice, Gilowice, Grodziec, Jawiszowice, Kęty, Kozy, Lipnik, Lipowa, Łękawica, Łodygowice, Nidek, Osiek, Oświęcim, Poręba Wielka, Pisarzowice, Radziechowy, Rychwałd, Stara Wieś, Wilamowice, Witkowice, Żywiec.

¹⁰ Biertułowice, Dankowice, Gilowice, Jawiszowice, Nidek, Osiek, Stara Wieś.

¹¹ Bestwina, Cięcina, Czaniec, Grodziec, Kozy, Lipnik, Lipowa, Łękawica, Łodygowice, Pisarzowice, Poręba Wielka, Rychwałd, Wilamowice, Witkowice, Żywiec.

¹² E. Wiśniowski. *Materiały do stanu liczebnego duchowieństwa i służby kościelnej w diecezji krakowskiej w I poł. XVI w.* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 18:1969 s. 190.

¹³ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana* s. 96-106.

Rolę drugorzędną odegrały w naszej pracy źródła dokumentowo-aktowe, które podobnie jak *Annales* Jana Długosza, a także zabytki typu architektonicznego, dostarczały niekiedy pomocy w bliższym określeniu czasu powstania ośrodka parafialnego.

Całkowity brak dokumentów fundacyjnych i erekcyjnych nie pozwala dokładnie ustalić początków parafii w dekanacie oświęcimskim i sprawia, że trzeba zastosować metodę, która umożliwi cofnięcie się wstecz poza pierwsze wzmianki pisane. Polega ona na wykorzystaniu przy omawianiu czasu powstania parafii nie tylko źródeł wskazujących wprost na istnienie parafii w danym okresie, na przykład wzmianki o kościele lub plebanie, ale również szeregu innych przesłanek, jak: sytuacja osadnicza, dane architektoniczne, okręg parafialny, wezwanie kościoła, patronat, uposażenie, stosunki dziesięcinne, znaleziska archeologiczne. Metoda ta, szczególnie rozwinięta w badaniach prowadzonych nad rozwojem sieci parafialnej w ciągu ostatnich 20 lat, była już omawiana¹⁴, stąd nie ma potrzeby charakteryzowania jej w tym miejscu. Zwracamy jedynie uwagę na to, że dość często odwoływano się w niniejszej pracy do argumentu wynikającego z wysokości uposażenia parafii. W dotychczasowych badaniach zauważono, że często parafie starsze posiadają uposażenie wyższe niż parafie młodsze. W naszym wypadku wzięliśmy pod uwagę szacunek uposażenia z r. 1326¹⁵.

Ponieważ istnieje duża rozpiętość w uposażeniu poszczególnych parafii, zaszła konieczność podziału ich na grupy, w ramach których mieściłaby się pewna liczba parafii o prawie równym uposażeniu. Wyodrębnione zostały 3 grupy obejmujące wszystkie parafie, z wyjątkiem stolicy dekanatu, Oświęcimia, którego uposażenia (wynoszącego 30 grzywien) nie można porównać z żadnym innym. I grupa zawiera parafie o uposażeniu mieszczącym się w przedziale od 10 do 5 grzywien, grupa II obejmuje przedział od 5 do 3 grzywien i III, najliczniejsza — od 2,5 grzywiny do 16 skojców. A oto szczegółowy rozkład parafii dekanatu oświęcimskiego na grupy uposażeniowe:

Grupa I		Grupa III	
Bierzołtowice	— 6,16 sk.	Dankowice	— 1 grz.
Kęty	— 9 grz.	Gilowice	— 1,15 sk.
Osiek	— 8,16 sk.	Grodziec	— 1,6 sk.
		Jawiszowice	— 18 sk.
		Kozy	— 1,11 sk.
		Nidek	— 1,5 grz.
		Pisarzowice	— 2,6 sk.
		Stara Wieś	— 2,12 sk.
		Wilamowice	— 1,16 sk.
		Witkowice	— 2 grz.
Grupa II			
Bestwina	— 4 grz.		
Brzeszcze	— 4 grz.		
Lipnik	— 4 grz.		
Żywiec	— 3 grz.		

W dalszym ciągu pracy operować będziemy w razie potrzeby przynależnością parafii do jednej z tych 3 grup.

¹⁴ Szafran, jw.; Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 14.

¹⁵ MPV I 112-173.

POWSTANIE I OBSZAR DEKANATU OŚWIĘCIMSKIEGO

Powstanie i rozwój dekanatu oświęcimskiego pozostaje w ścisłym związku z podziałem diecezji krakowskiej na jednostki administracji kościelnej niższego stopnia — dekanaty. Możemy w przybliżeniu określić czas, w którym diecezja krakowska została podzielona na dekanaty, ale nie wiemy, jak proces ten przebiegał. Czy formowanie się organizacji dekanalnej trwało dłuższy czas, a organizację tę wprowadzano stopniowo, czy też podział diecezji na dekanaty nastąpił w wyniku jedno-razowego, odgórnego zarządzenia? W tym ostatnim przypadku również nasuwa się dalsze pytanie: Co było powodem wprowadzenia organizacji dekanalnej i czym się kierowano przy zakładaniu nowych dekanatów?

Brak bezpośrednich wiadomości źródłowych nie pozwala dokładnie udzielić odpowiedzi na postawione pytania. Wprawdzie *Miracula S. Stanislai*, spisane przez minorytę Jakuba z Waletirii w r. 1252 oraz *Vita minor S. Stanislai*, które powstało ok. 1260 r.¹⁶, pozwalają wnosić o istnieniu już w tym okresie dekanatów na terenie diecezji krakowskiej, ale to nie znaczy, że w tym czasie już cała diecezja była podzielona na dekanaty. Wiadomo bowiem, że w jej wschodniej części, to jest w archidiakonatach: sandomierskim¹⁷, zawichojskim¹⁸, lubelskim¹⁹, radomskim²⁰ i w prepozyturze kieleckiej²¹ podział na dekanaty nastąpił znacznie później niż w części zachodniej — w archidiakonacie krakowskim, bo prawdopodobnie dopiero w XVI w. Możemy więc przypuszczać, że w połowie XIII w. dekanaty na terenie diecezji krakowskiej były jednostkami występującymi sporadycznie. We wspomnianym wyżej archidiakonacie krakowskim już w r. 1325 istniały dekanaty²², nie znaczy to jednak, że formowanie się tych jednostek było już zakończone. Spotykamy się bowiem z ciągłym podziałem dekanatów większych na mniejsze. Z przykładem tego rodzaju na interesującym nas obszarze spotykamy się jeszcze w XIV i XVII w., kiedy to nastąpiło wyodrębnienie się dekanatów: pszczyńskiego (XIV w.) i żywieckiego (XVII w.)²³.

Nie znamy też żadnych przekazów mówiących bezpośrednio o czasie powstania dekanatu oświęcimskiego. Pierwszą wzmiankę o tym dekanacie jako jednostce administracyjnej, obejmującej swym zasięgiem kilka parafii, datuje się na

¹⁶ *Monumenta Poloniae Historica* (MPH). T. 4. Warszawa 1961 s. 299 art. XIX, s. 300, art. XX i XXI. Do tego samego okresu odnoszą się pierwsze wzmianki o dekanatach: J. Szymański, *Dekanat wojnicki w świetle niektórych uwag o organizacji dekanalnej diecezji krakowskiej w XIII-XVI wieku*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 8:1961 z. 1 s. 75; W. Abraham, *Ograniczanie Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*. Lwów 1893 s. 163; Szafran, jw. s. 24.

¹⁷ Jop, jw. s. 154.

¹⁸ Grocholski, *Sieć parafialna archidiakonatu zawichojskiego*.

¹⁹ Szafran, jw. s. 92.

²⁰ Litak, *Sieć parafialna archidiakonatu radomskiego* s. 104.

²¹ Rzewuska-Kurzeja, jw. s. 25.

²² MPV I 104 nn (r. 1326).

²³ MPV II 234; AKMK Wizytacja bpa P. Gembeckiego z r. 1644-1647.

r. 1326²⁴. Natomiast dziekan oświęcimski wymieniony jest po raz pierwszy w r. 1327: „Item Nicolaus, decanus decanatus de Oswencim, de pecunia dicti census collecta in suo decanatu solvit V mr. et VIII scot”²⁵.

Obie te wiadomości mogą znaczyć, że dekanat powstał w r. 1326 albo niedługo przed tą datą, ale równie dobrze możemy sądzić, że istniał dużo wcześniej, tylko pierwsza wiadomość o nim zachowała się z tego roku. Aby rozwiać te wątpliwości, przejrzelśmy wszystkie dokumenty dotyczące Oświęcimia za lata 1217-1365 i zestawiliśmy wykaz osób związanych z Oświęcimiem, które występują w tych dokumentach bądź w postaci świadków, bądź w innej, aby się zorientować, kiedy po raz pierwszy i ile razy później występuje dziekan oświęcimski. Przeglądając bowiem dokumenty można zauważyć, że na świadków powoływano osoby znane. Niewątpliwie dziekan był osobą znaczną nie tylko w Oświęcimiu, ale również w całym terenie, i stąd można by przypuszczać, że jako osoba znana powinien w dokumentach związanych z Oświęcimiem występować. Na ogólną liczbę wchodzących w grę 26 dokumentów w 16 występuje książę oświęcimski²⁶, w 8 kasztelan²⁷, w 1 pleban z Oświęcimia²⁸, w 1 wójt oświęcimski²⁹ i w 1 „Lapicida de Oswencim”³⁰. Dziekana nie spotykamy ani razu. Brak wzmianki o dziekanie w okresie, w którym niewątpliwie on już istnieje, świadczy o tym, że z faktu niewystępowania jego w okresie wcześniejszym nie można wyciągnąć żadnych wniosków w odniesieniu do kwestii istnienia dekanatu.

Biorąc pod uwagę to, iż intensywny rozwój sieci kościelnej na omawianym obszarze nastąpił dopiero w II połowie XIII i I ćwierci XIV stulecia³¹, wydaje się, że utworzenie dekanatu oświęcimskiego należy odnieść również do tego okresu. Obszar podległy władzy dziekana oświęcimskiego po raz pierwszy uchwytany jest w latach

²⁴ MPV I 147.

²⁵ Tamże 295.

²⁶ *Kodeks dyplomatyczny tyniecki* (KDTyn). Lwów 1871 s. 28 nr 16 (r. 1250); *Zbiór dokumentów Małopolskich* (ZbDMłp). Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1962-1979 — t. 1 s. 5 nr 1 (r.1272); *Kodeks dyplomatyczny Polski* (KDPol). T. 1-3. Warszawa 1847 — t. 1 s. 105 nr 59 (r. 1278); *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego* (KDKITyn). Lwów 1875 s. 61 nr 31 (r. 1283); KDPol t. 3 s. 136 nr 41 (r. 1284); ZbDMłp cz. 4 s. 25 nr 884 (r. 1291); s. 41 nr 896 (r. 1317); cz. 1 s. 33 nr 27 (r. 1327); KDKITyn s. 87 nr 49 (r. 1328); KDTyn s. 68 nr 40 (r. 1328); *Kodeks dyplomatyczny Małopolski* (KDMłp). T. 1-4. Kraków 1876-1905 — t. 1 s. 227 nr 192 (r. 1333); KDKITyn s. 99 nr 59 (r. 1341); KDTyn s. 77 nr 47 (r. 1341); KDMłp t. 1 s. 286 nr 242 (r. 1355); KDKITyn s. 123 nr 76 (r. 1356); ZbDMłp cz. 4 s. 134 nr 891 (r. 1365).

²⁷ KDMłp t. 2 s. 27 nr 384 (r. 1217); *Kodeks dyplomatyczny Śląska* (KDŚl). T. 1-3. Wrocław 1956-1964 — t. 2 s. 155 nr 179 (r. 1217); t. 3 s. 84 nr 294 (r. 1224); KDMłp t. 2 s. 51 nr 405 (r. 1232); KDKITyn s. 40 nr 17 (r. 1234); ZbDMłp cz. 1 s. 58 nr 413 (r. 1235); cz. 4 s. 27 nr 885 (r. 1292); cz. 1 s. 33 nr 27 (r. 1324).

²⁸ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej*. Cz. 1-2. Kraków 1874-1883 — cz. 1 s. 160 nr 123 (r. 1321).

²⁹ KDTyn s. 68 nr 40 (r. 1328).

³⁰ KDMłp t. 2 s. 198 nr 531 (r. 1295).

³¹ Patrz rozdział: Powstawanie kościołów parafialnych.

1326-1328 w spisach dziesięciny papieskiej³². Parafie wchodzące w jego skład rozmieszczone były nierównomiernie po obu stronach Wisły³³. W tym okresie na obszarze dekanatu funkcjonowało 39 parafii³⁴.

Dekanat oświęcimski był granicznym dekanatem diecezji krakowskiej i stąd cała jego granica południowa i zachodnia była granicą diecezjalną³⁵. Na odcinku zachodnim wspólna granica kończyła się niedaleko miejscowości Bełk. Od tej miejscowości biegła w kierunku północno-wschodnim, łączyła się z południową granicą obszaru parafii Łędziny, przecinała Białą Przemszę, następnie obejmowała teren kasztelanii chrzanowskiej razem z Trzebinia³⁶ i skręcała w kierunku południowo-zachodnim, dochodząc do Wisły. Po przecięciu Wisły granica biegła przez teren gęsto zaludniony, dalej w kierunku południowym, aż do połączenia się z południową granicą diecezji krakowskiej³⁷. Południowy odcinek wschodniej granicy dekanatu, od parafii Żywiec poczynając aż do południowej granicy diecezji krakowskiej, biegł przez tereny podgórskie, pokryte lasami, jest więc trudny do wykreślenia. Z podobnych względów trudna do ustalenia jest granica północna, bo przebiega przez tereny o słabym zaludnieniu. O ile południowy odcinek wschodniej granicy i cała północna jest trudna do wykreślenia, o tyle północny odcinek wschodniej granicy, która przynajmniej częściowo ząbębiała się z granicami sąsiednich jednostek, oraz granice południowa i zachodnia, które były granicami diecezjalnymi, dają się łatwo ustalić³⁸. Dekanat oświęcimski w tych granicach przetrwał do r. 1351. Był on największym dekanatem w diecezji krakowskiej. Obszar jego wynosił 2594 km²³⁹.

Nasuwa się pytanie, jakie miejsce zajmował obszar dekanatu w pierwotnym ustroju administracyjnym państwa? Czy stanowił on jednostkę polityczną, związaną z plemieniem żyjącym w tej okolicy, czy też powstał na terenach, które zostały objęte akcją kolonizacyjną, a granice dekanatu wykreślono dopiero w wyniku rozwoju osadnictwa?

S. Arnold wychodząc z założenia, że granice kościelne w XII w. opierały się na dawnych podziałach administracyjnych i politycznych, uważa, że oderwane w 1179 r. od Małopolski: Bytom, Siewierz i Oświęcim nie były jakimiś centrami obszarów plemiennych, lecz tylko pogranicznymi grodami małopolskimi, broniący-

³² MPV I 147.

³³ T. Ladenberger. *Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego*. Lwów 1930 mapa.

³⁴ MPV I 147 (r. 1326); 243 (r. 1351).

³⁵ Ladenberger, jw. mapa.

³⁶ Z. Wojciechowski. *Ze studiów nad organizacją Państwa Polskiego za Piastów*. Lwów 1924 s. 17; MPV I 148-149.

³⁷ Ladenberger, jw. mapa.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże s. 64 n; T. Ładogórski. *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*. Wrocław 1958 s. 197 n.

mi granic od strony Śląska⁴⁰. Z podobnego założenia wychodzi J. Natanson-Leski, który w tych miejscowościach widzi tylko część starych grodów obszaru wiślańskiego na zachodzie⁴¹.

Nie pozwalają wyjaśnić tego problemu badania archeologiczne. Prowadzone jeszcze przed wojną ustaliły one na obszarze dekanatu oświęcimskiego następujące grodziska wczesnośredniowieczne z VII-XII w.: w okolicy Bestwiny, Grodzka k. Żywca, Grodzka k. Oświęcimia, w Kobiernicach i w Gliwicach⁴² oraz prehistoryczny wał obronny pod Oświęcimiem, usypany prawdopodobnie między IV a I w. p.n.e.⁴³. Badania te prowadzone były pod kątem widzenia początków osadnictwa na tym obszarze, więc nie mogły wyjaśnić roli obszaru dekanatu w okresie plemiennym. W okresie powojennym żadnych badań archeologicznych na tym terenie nie prowadzono⁴⁴.

Drugim zagadnieniem wiążącym się z dekanatem jako jednostką administracji terenowej kościoła jest jego stosunek do obszaru i granic kasztelanii oświęcimskiej. Nasuwa się bowiem pytanie, czy granice dekanatu opierały się na wcześniejszych podziałach administracyjnych, czy też Kościół stworzył niezależny od podziałów państwowych podział administracji kościelnej.

W naszym wypadku sprawa jest o tyle trudniejsza, że brak nam wiadomości o zasięgu kasztelanii oświęcimskiej. Jediną wiadomością źródłową, jaką mamy o kasztelanii oświęcimskiej, jest przekaz źródłowy z 1217 r., który wymienia po raz pierwszy kasztelana oświęcimskiego Falisława⁴⁵.

Dotychczas wychodzono z założenia, że granice dekanatu z reguły pokrywały się z granicami kasztelanii, i na tym założeniu opiera się również Z. Wojciechowski, omawiając powstanie kasztelanii chrzanowskiej. Kasztelania ta utworzona została dopiero w I połowie XIII w., a wcześniej jej ziemie należały do kasztelanii oświęcimskiej, ponieważ w spisach Kamery Apostolskiej w skład dekanatu oświęcimskiego wchodził również Chrzanów⁴⁶. Założenie to zdaje się potwierdzać analiza geograficzna tego terenu. Przemawia ona za przynależnością Chrzanowa do kasztelanii oświęcimskiej. Na północ od Chrzanowa leży Sławków. Odległość między nim a Chrzanowem jest wprawdzie mniejsza niż między Chrzanowem a Oświęcimiem, ale za powiązaniem tych dwóch ostatnich przemawia to, że tereny między nimi pokryte są siecią parafialną, co nie występuje tak wyraźnie na obszarze między Chrzanowem i Sławkowem⁴⁷. Wydaje się więc, że można mówić o związku między Chrzanowem

⁴⁰ *Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII-XIII)*. Kraków 1927 s. 76. Prace Komisji dla atlasu historycznego Polski Z. 2.

⁴¹ *Zarys granic i podziałów Polski najstarszej*. Wrocław 1953 s. 221.

⁴² A. Żaki. *Początki osad w Karpatach*. „Wierchy” 24:1955 s. 113.

⁴³ T. Sulimirski. *Sprawozdanie z badań na Grójcu za rok 1938*. „Gronie” 1:1938 s. 210.

⁴⁴ L. Górska. *Badania archeologiczne w Polsce w latach 1944-1964*. Mapa.

⁴⁵ KDMłp t. 2 s. 27 nr 384.

⁴⁶ MPV I 149; Wojciechowski, jw. s. 17.

⁴⁷ Ladenberger, jw. mapa.

i Oświęcimiem, a co za tym idzie, można przypuszczać, że obszar dekanatu w dużym stopniu pokrywał się z obszarem kasztelanii.

W 1351 r. z dekanatu oświęcimskiego wyodrębnił się dekanat pszczyński, który obejmował obszary na północ od Wisły, przeważnie o słabym zaludnieniu i o powierzchni 747 km²⁴⁸. Po wyodrębnieniu się Pszczyzny północną granicą dekanatu oświęcimskiego była Wisła⁴⁹. Innych zmian granicznych nie było. Świadczy o tym stała sieć parafialna dekanatu, której obraz mamy w wykazach Kamery Apostolskiej, w księgach uposażeń i kontrybucji oraz w relacji wizytacji diecezji krakowskiej, przeprowadzonej przez bpa J. Radziwiłła⁵⁰.

Zmniejszony obszar dekanatu oświęcimskiego wynosił 1667 km²; ludność w połowie XIV w. szacowano na 6528 osób, co daje gęstość zaludnienia 3,9 osoby na km²⁵¹.

Spróbujmy się teraz przyjrzeć, jak wyglądał stosunek zmniejszonego obszaru dekanatu oświęcimskiego do granic księstwa oświęcimskiego. Księstwo to jako samodzielny twór polityczny występuje dopiero w I połowie XIV w. Dotychczas jego ziemie wchodziły w skład księstwa opolskiego i dopiero książę Władysław, panujący w latach 1317-1324, występował jako samodzielny książę oświęcimski, stale przebywający w Oświęcimiu⁵². W 1410 r. księstwo obejmowało swym zasięgiem Zator, Oświęcim, Kęty i Żywiec⁵³. Podział księstwa na dwa niezależne organizmy polityczne, księstwo oświęcimskie i księstwo zatorskie, nastąpił dopiero w 1445 r. Granica oddzielająca Oświęcim i Zator biegła na zachód od lasów kocierskich, następnie przez Roczyny, Bulowice, Nidek, Głębowice i dalej przez Monowice koło dworów ku pobliskiej Wiśle⁵⁴.

Z chwilą wydzielenia się księstwa zatorskiego obszar dekanatu ściśle nawiązywał do granic księstwa oświęcimskiego. Obejmował bowiem swym zasięgiem te same tereny co księstwo, tzn. Żywiecczynę, okolice Kęt i Oświęcimia, a granica oddzielająca oba księstwa była granicą dekanatu. W tych granicach dekanat przetrwał aż po XVII w., mimo że w XV w. Żywiecczyna pod względem politycznym uniezależniła się od księstwa oświęcimskiego. Problem oderwania się Żywiecczyny od księstwa oświęcimskiego nie jest zupełnie jasny.

Akt sprzedaży księstwa oświęcimskiego Królestwu Polskiemu w 1457 r. nie wymienia miejscowości wchodzących w skład Żywiecczyny wśród miejscowości

⁴⁸ Tamże s. 65 i mapa; Ładogórski, jw. s. 198.

⁴⁹ Ladenberger, jw. mapa.

⁵⁰ MPV I 147, 221, 295, 307, 353, 375, 385, 396; MPV II 186, 196, 205, 215, 225, 243, 252, 261, 276, 284, 292, 299; RC r. 1513 k. 38; 1527 k. 85; 1539 k. 34; 1561 k. 104; 1577 k. 75; AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła z r. 1598 f. 1-50.

⁵¹ Ladenberger, jw. s. 64.

⁵² J. Stanek. *Z dziejów ziemi oświęcimskiej*. Kraków 1926 s. 23.

⁵³ J. Długosz. *Dzieje Polski*. T. 1-5. Kraków 1867-1870 — t. 4 s. 2; Stanek, jw. s. 8.

⁵⁴ Stanek, jw. s. 40; J. Gątkowski. *Rys dziejów Księstwa Oświęcimskiego i Zatorskiego*. Lwów 1867 s. VII.

księstwa oświęcimskiego⁵⁵. Ostatnią wiadomość o przynależności Żywiecczyny do księstwa oświęcimskiego podał Długosz w 1410 r.⁵⁶. W nie wyjaśnionych okolicznościach Żywiecczynę nabył później możny ród Skrzyńskich. Transakcję tę musiano przeprowadzić w okresie między r. 1410 a 1460, ponieważ właśnie w r. 1460 Bożywój Skrzyński z Żywca „przyległą krainę oświęcimską łupiestwem i pustoszeniem plądrował i szkody czynił”⁵⁷. J. Putek nabycie Żywiecczyny przez Skrzyńskich odnosi do r. 1434, ale tylko dlatego, „że już w tym roku panem ziemi oświęcimskiej był książę Przemysław”⁵⁸. Nie wyjaśnia jednak, dlaczego akurat w tym, a nie w innym roku i jaki wpływ miał na to książę Przemysław. Nie można też zgodzić się ze sformułowaniem Stanka, że „Żywiecczyna stanowiła niezależne państewko śląskie pod władzą Bożywoja Skrzyńskiego”⁵⁹, ponieważ zarówno Długosz w XV w., jak i kronikarz żywiecki z XVIII w. nazywają go rycerzem zbójnikiem, który „z Żywca czynił napady”⁶⁰.

„Panowanie” Bożywoja Skrzyńskiego na Żywiecczynie zakończyło się w r. 1460, ponieważ w tym roku król Kazimierz wysłał wojsko, „które wzięło Żywiec i ziemię oświęcimską od rozbójników uwolniło”⁶¹, a już w r. 1471 Żywiecczynę jako darowiznę otrzymał Piotr Komorowski⁶².

Natomiast oderwanie Żywiecczyny od dekanatu oświęcimskiego nastąpiło dopiero w r. 1644, w chwili utworzenia odrębnego dekanatu żywieckiego⁶³.

Interesujący nas obszar stanowi część Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej⁶⁴, położonej między Sudetami a Pogórzem Karpackim i Wyżyną Śląską. Kotlina ta ma kształt trójkąta, z którego prowadzą trzy bramy; na południe Brama Morawska, na wschód Brama Krakowska i na zachód Brama Kraptowska.

Wschodnią część Kotliny Raciborsko-Oświęcimskiej stanowi Kotlina Oświęcimska. Obejmuje ona kotlinę Soły oraz część dolnej Wisły, która od strumienia przyjmuje kierunek biegu północno-wschodni, a pod Oświęcimiem — zachodni. Od Oświęcimia płynie ona już na poziomie 230 m n.p.m. szeroką nizinną doliną, w której wyłobiliła koryto szerokości ok. 70 m⁶⁵. Z prawej strony wpadają do Wisły — na obszarze kotliny — dopływy karpackie: Biała, Soła, Skawa. Dwie ostatnie rzeki usypały pokaźne stożki napływowe, które odsunęły koryto Wisły na północ. Z lewej

⁵⁵ *Leges, statuta, constitutiones et privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae*. W: *Volumina legum*. T. 1. Petersburg 1859 s. 188-189.

⁵⁶ Długosz. *Dzieje Polski* t. 4 s. 2.

⁵⁷ A. Komoniewski. *Dziejopis żywiecki*. Żywiec 1937 s. 65; Długosz. *Dzieje Polski* t. 5 s. 284.

⁵⁸ *O zbójnickich zamkach, heretyckich zborach i oświęcimskiej Jerozolimie*. Kraków 1939 s. 89.

⁵⁹ Jw. s. 46.

⁶⁰ Długosz. *Dzieje Polski* t. 5 s. 284; Komoniewski, jw. s. 65.

⁶¹ Długosz. *Dzieje Polski* t. 5 s. 284.

⁶² Komoniewski, jw. s. 197.

⁶³ AKMK Wizytacje bpa P. Gembickiego z lat 1644-1647; Komoniewski, jw. s. 197.

⁶⁴ J. Kostrowicki. *Środowisko geograficzne Polski*. Warszawa 1961 s. 182.

⁶⁵ Tamże s. 239.

strony Wisła przyjmuje: Pszczynkę, Korzenicę, Gostynię oraz inne drobne dopływy z działu wodnego Wisły i Odry, wyniesionego do 259 m n.p.m.⁶⁶.

Cały obszar Kotliny Oświęcimskiej pozostaje pod wpływem klimatycznym morza, słabnącym ku wschodowi, co wyraża się stopniowym zanikiem roślinności przybaltyckiej: wrzosowisk, licznych przymorskich gatunków roślin zielonych i niektórych krzewów i drzew, np. jarzębia szwedzkiego, buka, cisa i innych⁶⁷. Z pierwotnych lasów zachowały się tylko niewielkie fragmenty. Są to: las miejski w Głubczycach i las mieszany w pobliżu Raclawic Śląskich. W drzewostanie przeważają zespoły sosnowo-dębowe z domieszką brzozy, osiki, grabu i świerka. Na południowy wschód i na wschód od Rybnika między Żorami, Pszczyną i rzeką Kłodnicą na północy leży duży kompleks lasów, zwanych lasami pszczyńskimi⁶⁸. W drzewostanie przeważa sosna, co świadczy o przewadze lekkich gleb piaszczystych tej okolicy.

Kotlina Oświęcimska leży na glebach biellicowych. Utworzyły się one z chwilą ocieplenia się klimatu i po ustaleniu się na obszarze Polski formacji lasu iglastego (boru)⁶⁹. Cała kotlina Soły, od Żywca aż do Oświęcimia, wyżłobiona jest w madach, ale pod względem bonitacyjnym jest bardzo zróżnicowana. Pas ziemi ciągnący się od Oświęcimia na zachód, którego północną granicą jest Wisła, pokryty jest gruntami bardzo dobrymi z przewagą gruntów klasy II i gruntami dobrymi z przewagą gruntów klasy III. Natomiast w kierunku południowym, od Oświęcimia aż do Wadowic, występują tylko grunty dobre z przewagą klasy III. Cały obszar między Oświęcimiem i Wisłą na północy a Wadowicami na południu pokryty jest lessami całkowitymi. Ich granicę stanowi duży kompleks obszarów leśnych występujących między Wadowicami i Żywcem. Na południe od tego kompleksu leśnego, w okolicach Żywca, występują już tylko grunty dobre i średnie z przewagą klasy IV. Daje się wyraźnie zaobserwować tendencja obniżania jakości gruntów w kierunku południowym⁷⁰. Na południu Kotliny Oświęcimskiej ciągną się górzyste tereny Beskidu Żywieckiego⁷¹.

POWSTAWANIE KOŚCIOŁÓW PARAFIALNYCH

1. Kościoły najstarsze: do I połowy XIII w.

Wiele przemawia za tym, że najstarszym ośrodkiem kościelnym na obszarze dekanatu był Oświęcim. Pierwszą wiadomość o parafii znajdujemy dopiero w wykazach dziesięciny papieskiej z r. 1326⁷². W tym czasie Oświęcim był już stolicą

⁶⁶ S. Lencewicz. *Geografia fizyczna Polski*. Warszawa 1962 s. 401.

⁶⁷ Tamże s. 123.

⁶⁸ *Słownik geograficzny turystycznej Polski*. T. 2. Warszawa 1959 s. 758.

⁶⁹ Lencewicz, jw. s. 156.

⁷⁰ A. Strzemski. *Gleby województwa krakowskiego*. "Przegląd Geograficzny" 26:1954 z. 4. 82-87.

⁷¹ Kostrowicki, jw. s. 180.

⁷² MPV I 147.

dekanatu; przy kościele parafialnym działało zaś dwóch plebanów: Mikołaj i Leonard. Mikołaj od 1327 r. poświadczony jest jako dziekan oświęcimski⁷³. Występowanie dwóch plebanów jest zjawiskiem spotykanym, które nie zostało dotychczas w pełni wyjaśnione⁷⁴.

Oświęcim bardzo wcześnie zajmuje ważne miejsce w administracji państwowej. Możemy stwierdzić, że w 1179 r., kiedy został wraz z Bytomiem i Siewierzem oderwany od Małopolski, stanowił przygraniczny gród kasztelański⁷⁵. Był więc ośrodkiem administracyjnym, a w związku z tym należy spodziewać się w nim wczesnego powstania kościoła, w którym okoliczna ludność mogła zaspokajać swoje potrzeby religijne. Za takim przypuszczeniem przemawia dodatkowo bardzo wysokie uposażenie liczące w 1326 r. 30 grz. oraz największy w ramach dekanatu okręg parafialny, obejmujący w XV w. 24 miejscowości, rozrzucone w szerokim promieniu. Nie ulega więc wątpliwości, że Oświęcim stanowi nie tylko stare centrum administracyjne, ale również kościelne, którego początki widzielibyśmy jeśli nie w końcu XI w., to na początku w. XII.

Centrum szerokiego pasa osadniczego, przechodzącego przez środek dekanatu oświęcimskiego, stanowią Kęty. Pierwszą wiadomość o parafii w Kętach mamy z 1326 r. w wykazach dziesięciny papieskiej⁷⁶. O tym, że Kęty przez dłuższy czas były jedyną parafią na tym obszarze, świadczy ukształtowanie ich okręgu parafialnego. Od strony bowiem parafii w Pisarzowicach, Czańcu, Witkowicach i Nidku okręg parafialny jest nie rozwinięty. Może to dla nas być wskazówką, że pierwotnie obszar tych parafii podlegał parafii w Kętach i dlatego po wyodrębnieniu się wyżej wymienionych miejscowości w samodzielne parafie w okręgu parafialnym Kęt pozostała w tym miejscu luka.

Według Długosza Kęty zostały założone przez Mieszka — księcia oświęcimskiego: „Kanthi, oppidum iuxta fluvium Szola situm, et per Meslaum ducem Oszwanczimensem fundatum”⁷⁷. Tekst ten nie jest jasny. Nie wiadomo bowiem, którego Mieszka Długosz miał na myśli, a także czy książę ten ufundował miasto czy też Kęty jako osada zawdzięczają swój początek księciu Mieszkowi. To ostatnie przypuszczenie wydaje się bardziej prawdopodobne, ponieważ Długosz użył zwrotu „fundatum”. Gdyby bowiem książę Mieszko nadał osadzie już istniejącej tylko prawa miejskie, Długosz prawdopodobnie użyłby zwrotu „locavit”. W ten sposób wyjaśniłaby się również sprawa bliższego poznania wspomnianego już przez Długosza księcia Mieszka.

W rachubę wchodzi tylko dwaj książęta o tym imieniu. W wykazie bowiem władców księstwa oświęcimskiego tylko dwukrotnie występuje książę o imieniu

⁷³ Tamże s. 295.

⁷⁴ Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 283; J. Szymański. *Możliwość malopolskie a kanonikat świecki w I połowie XII w.* „*Studia Historyczne*” 10:1967 z. 1-2 s. 37.

⁷⁵ Arnold, jw. s. 76.

⁷⁶ MPV I 148.

⁷⁷ LBD II 226.

Mieszko. Panujący na początku XIII w. książę Mieszko, zwany „Płatonogim”, i książę oświęcimski Mieszko, zmarły w 1313 r.⁷⁸ Ponieważ o posiadaniu przez Kęty praw miejskich dowiadujemy się z dokumentu księcia Władysława Opolskiego, wydanego w r. 1277⁷⁹, odpada zatem Mieszko, książę oświęcimski zmarły w 1313 r. Pozostał tylko Mieszko zwany „Płatonogim”, zmarły w 1211 r. syn Władysława II⁸⁰. Jego to widocznie miał na myśli Długosz, natomiast określenie Kęt przez Długosza w zacytowanym wyżej zwrocie jako „oppidum” było zapewne odbiciem stanu istniejącego w czasach Długosza.

Wspomniany wyżej dokument księcia Władysława Opolskiego wymienia również kościół, któremu książę nadaje 1 lan: „ecclesiae etiam ibidem unum mansum liberum perpetuo assignamus”⁸¹. Ze sformułowania dokumentu nie wynika jednak, czy chodzi o kościół istniejący (czy będący w budowie) czy też mający może dopiero powstać. Wysokie uposażenie—9 grz. (I grupa) oraz względnie duży okręg parafialny (w XV w. 7 miejscowości) przemawia za odniesieniem czasu powstania parafii w Kętach przynajmniej do I połowy XIII w.

Na południowy zachód od Oświęcimia leży Bestwina. Pierwszą wiadomość o parafii posiadamy z 1326 r. w wykazach dziesięciny papieskiej⁸². Ukształtowanie XVI-wiecznego okręgu parafialnego zdaje się wskazywać, że Bestwina stanowiła pewne centrum osadnicze. Przynależące do niej w tym okresie dwie miejscowości znajdują się w dość dużym promieniu. Nie jest wykluczone, że pierwotnie wchodziły w jej skład dwie parafie jednowioskowe: Stara Wieś i Dankowice. Ale jest to tylko hipoteza, która nie ma potwierdzenia w przekazach źródłowych. Niemniej, bazując przede wszystkim na ukształtowaniu okręgu parafialnego oraz na uposażeniu wynoszącym w 1326 r. 4 grz. (wyższym od uposażenia dwóch sąsiednich parafii: w Starej Wsi — 2 grz. 12 sk., w Dankowicach — 1 grz.), wolno wysnuć przypuszczenie, że jest to ośrodek kościelny starszy od dwóch ośrodków w wyżej wymienionych sąsiednich miejscowościach; jego początki widzielibyśmy w I połowie XIII w. Podana przez *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* data erekcji parafii (1100 r.)⁸³ nie ma potwierdzenia w przekazach źródłowych.

2. Druga fala fundacyjna: do r. 1326

Poza omówionymi wyżej 3 ośrodkami kościelnymi reszta spośród 19 parafii występujących na obszarze dekanatu oświęcimskiego w r. 1326 — to parafie jednowioskowe. Wyjątek stanowi Żywiec leżący w południowym pasie dekanatu. W

⁷⁸ W. Dworzaczek. *Genealogia*. Warszawa 1959 tabl. 10.

⁷⁹ KDPol t. 3 s. 114.

⁸⁰ Dworzaczek, jw. tabl. 9.

⁸¹ KDPol t. 3 s. 114.

⁸² MPV I 148.

⁸³ T. 1. Warszawa 1883 s. 161.

pasie tym w r. 1326 obok Żywca występuje tylko parafia w Gilowicach, obejmująca według Długosza jedynie wieś kościelną, zaś w XVI w. jeszcze jedną miejscowość.

Duży okręg parafialny Żywca (liczący w XVI w. 9 miejscowości) wskazuje, że było to na tym terenie jedyne centrum osadnicze. Pierwszą wiadomość o parafii Żywcu posiadamy z r. 1326 w wykazach dziesięciny papieskiej⁸⁴. Należy zwrócić uwagę, że uposażenie Żywca jest wyższe od uposażenia położonej w sąsiedztwie parafii w Gilowicach i wynosi 3 grz. (uposażenie tej ostatniej wynosi 1 grz. 15 sk.). Jest ono również wyższe od uposażenia sąsiedniej parafii w Rychwałdzie (1 grz.), powstałej w 1355 r. Zdaje się to potwierdzać, że Żywiec jest na tym terenie najstarszym ośrodkiem kościelnym⁸⁵. Zważywszy, że nie jest to teren o starej metryce osadniczej, wydaje się, że początków tutejszej parafii nie można cofnąć poza II połowę XIII w. Potwierdzeniem niejako tej hipotezy zdaje się być zapis kolektury z 1326 r., że pleban z Żywca w II racie nic nie płacił. Sytuacja taka powtórzyła się również w 1327 r.⁸⁶; w tym roku pleban w ogóle nie zapłacił przewidzianych opłat, a nie został za to ekskomunikowany. Możemy więc przypuszczać, że parafia powstała niedawno i pleban otrzymał ulgi w płaceniu.

Jak już wyżej wspomnieliśmy, pozostałe parafie poza Żywcem są parafiami jednowioskowymi. Są to parafie w: Biertołowicach, Brzeszczach, Dankowicach, Gilowicach, Grodźcu, Jawiszowicach, Kozach, Lipniku, Nidku, Osieku, Porębie, Pisarzowicach, Starej Wsi, Wilamowicach i Witkowicach. Występowanie takiej liczby parafii jednowioskowych na obszarze dekanatu jest zjawiskiem uderzającym. Spotykamy je bowiem na terenie całej Polski, ale nigdzie takiej liczby jak na interesującym nas obszarze.

Nie posiadamy bezpośrednich wzmianek źródłowych, które wskazywałyby na czas ich powstania. Nasuwa się pytanie czy zjawisko nagromadzenia takiej liczby, parafii jednowioskowych nie pozostaje w związku z kolonizacją niemiecką lub na prawie niemieckim. W literaturze bowiem na związek obu tych zjawisk zwrócono uwagę. Historycy niemieccy starego pokolenia wiązali parafie jednowioskowe z kolonizacją niemiecką⁸⁷. Zaś do dzisiaj w niemieckiej historiografii przypisuje się kolonizacji niemieckiej decydujący wpływ na ostateczne ukształtowanie się sieci parafialnej w Polsce⁸⁸. Nowsze badania podważyły te opinie wskazując, że rozwój

⁸⁴ MPV I 149.

⁸⁵ Według nie potwierdzonej źródłowo wiadomości w Żywcu miał istnieć kościół w r. 1300 (H. Jasnota. Wiadomość s. 4) lub w 1308 (*Miasta polskie w Tysiącleciu*. T. 1. Wrocław—Warszawa—Kraków 1965 s. 683). Nie jest znana data lokacji Żywca. Według informacji udzielonej przez prof. Jerzego Wiśniewskiego z Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego w Krakowie Żywiec był lokowany na prawie lwóweckim między rokiem 1227 a 1327.

⁸⁶ MPV I 224.

⁸⁷ W. Schulte. *Die Entwicklung der Parochialverfassung und des höheren Schulwesens in Mittelalter*. „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens” 36:1901 s. 388-404.

⁸⁸ H. F. Schmid. *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*. 1. Aufl. „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”. Kanonische Abteilung. 15-20:1926-1931; 2. Aufl. Weimar 1938 s. 129, 161-432.

sieci parafialnej w XIII w. był rezultatem rozwijającego się osadnictwa, oraz wykazały brak uzasadnienia dla poglądu, jakoby parafie jednowioskowe były specyficzną cechą kolonizacji niemieckiej⁸⁹.

J. Tazbirowa zwróciła uwagę, że na terenie archidiecezji nyskiej na Śląsku, gdzie trzeba się liczyć z silnymi wpływami kolonizacji niemieckiej, w końcu XIV w. 66 parafii obejmowało 350 wsi, czyli na jedną parafię przypadło 5 wsi⁹⁰. W odniesieniu zaś do Pomorza Zachodniego H. Hayden, który rozwój sieci parafialnej wiąże ściśle z napływem Niemców, stwierdza, że przeciętnie liczba miejscowości wchodzących w skład okręgu parafialnego wynosiła 10 wsi⁹¹.

Równocześnie można wskazać na występowanie parafii jednowioskowych na terenach, które bądź to nie знаły kolonizacji niemieckiej, bądź też zaznaczyła się ona na nich w słabym stopniu⁹². Trzeba więc stwierdzić, że nie ma jednoznacznego i koniecznego związku między kolonizacją niemiecką lub na prawie niemieckim a parafiami jednowioskowymi.

A jak wyglądała sytuacja w naszym wypadku? Zwraca uwagę to, że spośród interesujących nas parafii jednowioskowych 5 nosi nazwę niemiecką lub wskazującą na niemiecką genezę osady. Są to: Gigersdorf — Gilowice, Mosgront — Witkowice, Zaifred vel Ossek — Osiek, Bertholdi villa — Biertołtowice, Sifridivilla — Kozy. Zdaje się to wskazywać, że parafie te powstały w związku z akcją kolonizacyjną.

Kolonizację niemiecką na tym terenie oraz związek między osadnictwem niemieckim a parafiami jednowioskowymi mamy poświadczony w sposób nie budzący wątpliwości w okresie późniejszym. W I połowie XVI w. powstała tu parafia jednowioskowa Lichtenwalth (Rychwałd)⁹³, zaś w XVI w. wizytacja informuje nas o Wilkowicach — parafii jednowioskowej, w której wszyscy kmiecie są Niemcami: „cmethones, qui sunt omnes teutones”⁹⁴. Zdaje się więc nie ulegać wątpliwości, że mamy tu do czynienia z akcją kolonizacyjną prowadzoną przy pomocy osadników niemieckich. Stąd wolno przypuszczać, że i w pozostałych przypadkach parafie jednowioskowe noszące polskie nazwy powstały w związku z akcją kolonizacyjną. Trudno jednak powiedzieć, w jakim stopniu kolonizacja w tym ostatnim przypadku przebiegała przy pomocy żywiołu niemieckiego. Na fakt rozwoju tutejszej sieci parafialnej w związku z kolonizacją niemiecką zdaje się wskazywać duża liczba plebanów o niemieckich imionach występujących w 1326 r.

⁸⁹ Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 276.

⁹⁰ *Początki organizacji parafialnej w Polsce*. „Przegląd Historyczny” 54:1963 z. 3 s. 369.

⁹¹ *Kirchengeschichte Pommerns*. 2. Aufl. Köln-Braunsfeld 1957.

⁹² Na obszarze prepozytury wiślickiej funkcjonowało 6 parafii jednowioskowych. Są to: Kocina (1457), Korytnica (1413), Krzyżanowice (1328), Książnica (1326), Michałów (1375), Rogów (1433) (Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* Dodatek). W Lubelskiem funkcjonowały 4 parafie jednowioskowe. Są to: Kamionka (1495), Kielczewice (1431), Krasieniec (1460), Zemborzyce (1421) (Szafran, jw. tabele).

⁹³ MPV I 375 (r. 1335).

⁹⁴ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiła z 1598 r. f. 13.

Na ogólną liczbę 10 parafii funkcjonujących tutaj w tym okresie tylko w 2 przypadkach mamy do czynienia z imionami słowiańskimi. Są to: Venceslaus (Grodziec) i Gisko (Witkowice). W 9 przypadkach mamy do czynienia z imionami germańskimi: Rodulphus (Gilowice), Engbertus (Żywiec), Henricus (Stara Wieś), Theodoricus (Kozy), Theodoricus (Bestwina), Wilhelmus (Pisarzowice), Conradus (Brzeszcze), Rudgerus (Dankowice) i Wernerus (Łękawica — 1327); w 9 przypadkach z imionami ogólnochrześcijańskimi: Nicolaus (Oświęcim), Symeon (Bieritołtówice), Albertus (Kęty), Johannes (Wilamowice), Johannes (Osiek), Marcus (Lipnik), Johannes (Nidek), Gregorius (Jawiszowice) i Mathias (Poręba). Niemieckie imiona stanowią więc 49% wszystkich imion plebanów występujących na obszarze dekanatu w tym czasie. Liczby te nabiorą wymowy, jeżeli przeprowadzimy porównanie z terenami, o których wiadomo, że niemiecka kolonizacja nie poczyniła na nich większych postępów. I tak na obszarze prepozytury kieleckiej na 17 parafii funkcjonujących w 1326 r. w 7 przypadkach mamy do czynienia z imionami słowiańskimi⁹⁵ i w 10 przypadkach z imionami ogólnochrześcijańskimi⁹⁶. Natomiast imiona germańskie tutaj nie występują.

Podobna sytuacja występuje na obszarze archidiaconatu lubelskiego. Na 21 parafii funkcjonujących tutaj na początku XIV w. w 6 przypadkach mamy do czynienia z imionami słowiańskimi⁹⁷, tylko w 1 przypadku z imieniem germańskim⁹⁸ i w 14 przypadkach z imionami ogólnochrześcijańskimi⁹⁹.

Należy też zwrócić uwagę, że imiona o brzmieniu germańskim na interesującym nas obszarze występują zarówno w parafiach o nazwie niemieckiej, jak i polskiej oraz w parafiach wielowioskowych. Jest to znamienne i zdaje się wskazywać na rozproszenie elementu niemieckiego na całym terenie.

Powstaje pytanie, w jakim okresie ta akcja kolonizacyjna dokonała się. Wobec braku bezpośrednich danych wskazówki musimy szukać w dynamice procesu lokacji na prawie niemieckim. Jak stwierdzono¹⁰⁰, na terenie Małopolski proces ten był szczególnie intensywny w latach 1240-1332, kiedy to lokowano na tym prawie 284 wsie, przy czym do r. 1250 — tylko 2 miejscowości, w II połowie XIII stulecia —

⁹⁵ Virchoslaus (Kielce), Fallimirus (Iłża), Dobreslaus (Kunów), Pribislaus (Słupia Nowa), Vencel (Tarczek Nowy), Falco (Świętomarz), Groto (Daleszyce) (Rzewuska-Kurzeja, jw. Dodatek).

⁹⁶ Michael (Szumsko), Stephanus (Mirzec), Johannes (Mychów), Andreas (Pawłów), Nicolaus (Waśniów), Vincentius (Momina), Johannes (Dębno), Bartholomeus (Łagów), Martinus (Dąbrowa), Mathias (Potok) (tamże).

⁹⁷ Venceslaus (Chotcza), Boguflaus (Garbów), Dobromirus (Krężnica), Voyslaus (Opole), Boguflaus (Kłodnica), Vitus (Solec) (Szafran, jw. Dodatek).

⁹⁸ Berbad (Częstoborowice) (tamże).

⁹⁹ Andreas (Bychawa), Paulus (Bystrzyca), Petrus (Czemierniki I), Jacobus (Czemierniki II), Petrus (Gołąb), Phillippus (Lublin), Adam (Nowogród), Johannes (Mełgiew), Lambertus (Oleksów), Nicolaus (Wąwolnica), Albertus (Wilków), Mathias (Jaroszyn), Mathies (Wilkołaz), Mathias (Krepa) (tamże).

¹⁰⁰ K. Tymieniecki. *Historia chłopów polskich*. T. 2: *Schylek średniowiecza*. Warszawa 1966 s. 399; A. Gąsiorowski. *Ze studiów nad rozszerzaniem się tzw. prawa niemieckiego we wsiach ziemi krakowskiej i sandomierskiej do r. 1333*. „Roczniki Historyczne” 26:1960 s. 154.

110, a w okresie 1300-1332 aż 174. Wydaje się więc, że interesującą nas akcję kolonizacyjną na tym terenie trzeba odnieść do II połowy XIII w. i I ćwierci XIV w. Niskie uposażenie omawianych parafii mieszczące się w III grupie przemawia również za tym.

PARAFIE POWSTAŁE PO R. 1326

Średniowieczna sieć parafialna dekanatu oświęcimskiego ukształtowała się w zasadzie do r. 1326, później nastąpiły tylko zmiany i uzupełnienia. W latach 1326-1470 powstało 7 parafii. Są to parafie w Czańcu, Cięcinie, Lipowej, Łękawicy, Łodygowicach, Radziechowach i Rychwałdzie. Zwraca uwagę to, że dotychczasowa sieć parafialna dekanatu oświęcimskiego ukształtowała się przede wszystkim w północnej części dekanatu, natomiast wymienione wyżej 7 parafii (z wyjątkiem parafii w Czańcu — położonej w północnym pasie osadniczym, na południe od Kęt) wykształciły się w południowym pasie osadniczym, którego centrum stanowi Żywiec. Parafie te omówimy w kolejności ich pojawienia się w wykazach świętopietrza i dziesięciny papieskiej. Ponieważ wykazy te odznaczają się dużą dokładnością¹⁰¹, możemy przyjąć, że parafie powstałe po r. 1326 były, jeśli nie od razu, to po krótkim czasie, umieszczane w spisach.

Fundacja parafii w Łękawicy nastąpiła w 1327 r. Wiemy o tym dokładnie, ponieważ kolektor pod tym rokiem w wykazach dziesięciny papieskiej zapisał: „ecclesia hoc anno fundata est”¹⁰².

Pierwszą wiadomość o parafii w Rychwałdzie mamy z 1335 r. w wykazach świętopietrza¹⁰³. Niemiecka pierwotna nazwa tej parafii „Lichtenwalth” wskazuje na jej związek z kolonizacją niemiecką. Jest to w XV i XVI w. parafia jednowioskowa.

W II połowie XIV w. mamy wiadomość o dwóch parafiach: Lipowej i Cięcinie. Ta pierwsza wzmiankowana jest w r. 1351 w wykazach świętopietrza¹⁰⁴, zaś parafia w Cięcinie występuje w tym samym źródle w r. 1358¹⁰⁵.

Parafie w Radziechowach, Łodygowicach i Czańcu wymienia po raz pierwszy dopiero Długosz¹⁰⁶. Ponieważ parafii tych nie wymieniają ostatnie znane nam wykazy świętopietrza z r. 1374, należy przyjąć, że powstały one w okresie 1375-1470.

¹⁰¹ Szafran, jw. s. 18; Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 12.

¹⁰² MPV I 223.

¹⁰³ Tamże s. 375.

¹⁰⁴ Tamże II 244.

¹⁰⁵ Tamże s. 299.

¹⁰⁶ Radziechowy — LBD I 87; Łodygowice — tamże II 290; Czaniec — tamże 291.

ZANIK PARAFII

Na obszarze dekanatu oświęcimskiego oprócz omówionych już parafii występuje siedem takich, które przestając pełnić dotychczasowe funkcje kultowe albo straciły swoją osobowość prawną stając się filiami, albo zanikły w ogóle. Są to parafie w Czańcu, Łodygowicach, Cięcinie, Lipowej, Brzeszczach, Gilowicach i Łękwicy.

Ze zjawiskiem zaniku parafii spotykamy się dość często u schyłku średniowiecza na różnych terenach; proces ten przebiegał różnie: od formalnego pozbawienia kościoła praw parafialnych przez stopniową redukcję funkcji duszpasterskich aż do całkowitego zaniku budynku kościelnego. Procesy te bardzo dobrze uchwyte są w XV- i XVI-wiecznych źródłach¹⁰⁷. Zanik parafii w niektórych rejonach przybrał tak wielkie rozmiary, że liczba zniesionych parafii czy to formalnie, czy też faktycznie przewyższała to, co w w. XV i XVI zrbiono dla dalszej rozbudowy sieci parafialnej¹⁰⁸. Przyczyny, jakie się na to złożyły, były różne. Najczęstszym jednak powodem zaniku parafii było z reguły zmniejszenie się dochodów plebańskich¹⁰⁹. Na terenie Małopolski południowej stwierdzono, że duży wpływ na zahamowanie rozwoju sieci parafialnej, a w niektórych przypadkach nawet na zanik ośrodków parafialnych, miało rozszerzanie się osadnictwa wołosko-ruskiego. Ważnym czynnikiem w tym procesie była reformacja. W XVI w. obserwujemy bardzo dużą liczbę kościołów parafialnych, które zostały zamienione na zbory protestanckie. W okresie późniejszym większość tych kościołów przejęła z powrotem łacińska organizacja parafialna¹¹⁰.

Na interesującym nas obszarze dekanatu oświęcimskiego spotykamy się tylko z jednym przypadkiem całkowitego zaniku parafii. Jest to parafia w Brzeszczach, której funkcjonowanie możemy uchwycić w latach 1326-1354. W czasach Długosza i później nie występuje już jako samodzielna parafia, lecz jest zaliczona do okręgu parafialnego w Oświęcimiu¹¹¹. Niewymienienie parafii w Brzeszczach w wykazach świętopietrza z lat 1355-1358 zdaje się wskazywać, iż w tym czasie parafia już nie istniała. W czterech dalszych przypadkach mamy do czynienia z utratą praw parafialnych i zamianieniem kościoła parafialnego na świątynię filialną. Są to parafie w Czańcu, Łodygowicach, Cięcinie i Lipowej. Jedyną wiadomość o istnieniu parafii w Czańcu przekazuje Długosz. W rejestrze kontrybucji z r. 1513 Czaniec występuje już jako filia Kęt¹¹². W następnych rejestrach z lat 1527, 1539, 1561 oraz 1577 Czaniec nie występuje, zaś wizytacja z r. 1598 znów nadmienia, że Czaniec jest filią Kęt¹¹³.

¹⁰⁷ Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 278.

¹⁰⁸ Kumor, jw. s. 503.

¹⁰⁹ Wiśniowski. *Rozwój sieci parafialnej* s. 280.

¹¹⁰ B. Kumor. *Zanik parafii w Małopolsce Południowej do końca XVI wieku*. Lublin 1957 s. 7-33.

¹¹¹ LBD II 224; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana* s. 96; AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiła z 1598 r. f. 53.

¹¹² RC r. 1513 k. 39.

¹¹³ AKMK Wizytacja bpa Radziwiła z 1598 r. f. 39.

Podobna sytuacja zaistniała w przypadku Łodygowic, które występują jako parafia tylko u Długosza. W rejestrze kontrybucji z r. 1513 zaznaczono, że „non est plebanus”¹¹⁴, a w rejestrach kontrybucji z lat 1527, 1561 i 1577 wymieniono jedynie nazwę parafii bez żadnych innych danych. Nie wymienia Łodygowic rejestr kontrybucji z r. 1539, a także rejestr poborowy z r. 1581. Natomiast wizytacja z r. 1598 zaznacza, że Łodygowice są „ad formam parrochialis”, a kościół obsługiwany jest przez plebana z kościoła parafialnego w Żywcu¹¹⁵. Wynika więc stąd, że obie parafie utraciły prawa parafialne w okresie 1470-1513.

Cięcina pojawia się jako parafia tylko jeden raz w 1358 r. W czasach Długosza należała ona do parafii w Żywcu¹¹⁶. Rejestry kontrybucji z lat 1513 i 1527 wymieniają jedynie nazwę Cięciny, zaznaczając jej przynależność do Żywca: „pertinet ad Żywiec”¹¹⁷. Natomiast w rejestrach kontrybucji z lat 1539, 1561 i 1577, a także w rejestrze poborowym z r. 1581 Cięcina nie występuje. Wizytacja z r. 1598 zaznacza, że Cięcina była parafią „in antiquo”¹¹⁸. Ponieważ Cięciny nie wymieniają spisy świętopietrza z lat 1358-1373, należy przyjąć, że zanikła ona w okresie 1358-1373. W podobnej sytuacji znajduje się parafia w Lipowej. Jest ona uchwytna tylko w okresie 1351-1356, natomiast w czasach Długosza podlegała ona jurysdykcji kościoła parafialnego w Żywcu¹¹⁹. Rejestr kontrybucji z r. 1513 wymienia Lipową zaznaczając, że „non est plebanus”¹²⁰. Natomiast rejestry kontrybucji z lat 1527, 1539, 1561 i 1577, a także rejestr poborowy z 1581 r. nie wymieniają Lipowej. Wizytacja z r. 1598 zaznacza, że w Lipowej dawniej była parafia, obecnie jest „capella” obsługiwana przez plebana z Radziechowych¹²¹. Fakt niewymienienia Lipowej już w spisach świętopietrza z lat 1357-1358 zdaje się wskazywać na zanik tutejszego ośrodka parafialnego w tym okresie. Parafia w Gilowicach funkcjonowała tylko w okresie 1326-1358. Długosz jej nie wymienia, a w rejestrze kontrybucji z r. 1513 określona jest jako „deserta”¹²². W późniejszych przekazach z lat 1527, 1539, 1561, 1577 i 1581 Gilowice nie występują. Jako parafie pojawiają się dopiero w wizytacji z 1598 r.¹²³. Mieliśmy tu do czynienia z zanikiem, a następnie odbudową parafii. Niewymienienie jej w spisach świętopietrza z lat 1373-1374 wskazywałoby na jej zanik w okresie 1358-1373. Jej ponowna erekcja nastąpiła dopiero w końcu XVI w.

Powstała w r. 1327 parafia w Łękawicy uchwytna jest do czasów Długosza. Późniejsze przekazy, jak rejestry kontrybucji z lat 1513, 1527, 1539, 1561 i 1577,

¹¹⁴ RC r. 1513 k. 39.

¹¹⁵ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła z 1598 r. f. 13.

¹¹⁶ LBD II 289.

¹¹⁷ RC r. 1513 k. 39; r. 1527 k. 19.

¹¹⁸ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła z 1598 r. f. 19.

¹¹⁹ LBD II 290

¹²⁰ RC r. 1513 k. 39.

¹²¹ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła z 1598 r. f. 15.

¹²² RC r. 1513 k. 39.

¹²³ AKMK Wizytacja bpa J. Radziwiłła z 1598 r. f. 22.

a także rejestr poborowy z r. 1581 nie wymieniają jej. Jako parafia pojawiła się dopiero w 1598 r.¹²⁴ Prawdopodobnie i w tym wypadku nastąpił czasowy zanik parafii na przełomie XV i XVI w. i jej odbudowa u schyłku XVI stulecia.

Można więc stwierdzić, że spośród 7 parafii 2 zanikły całkowicie: w Brzeszczach i w Cięciniu, 2 czasowo, nie funkcjonując przez długi okres (bo od II połowy XIV do schyłku XVI w.): Gilowice i Łękawice, a 2 spadły do rzędu kościołów filialnych: Czaniec i Łodygowice. Natomiast parafia w Lipowej przestała funkcjonować po r. 1356 i dopiero w końcu XVI w. wznowiono w ograniczonym stopniu w znajdującej się tu kaplicy działalność duszpasterską pod nadzorem plebana z Radziechowych. Spośród omawianych parafii 5 więc przestało funkcjonować w III ćwierci XIV w. (Brzeszcze, Cięcina, Gilowice, Lipowa, Łękawica), zaś 2 pozostałe (Czaniec i Łodygowice) spadły do rzędu filii, a były parafiami powstałymi najwcześniej w końcu XIV w., jeśli nie dopiero w w. XV. Trzeba też zauważyć, że tylko 2 parafie — w Brzeszczach i Gilowicach — istniały w r. 1326. Pozostałe 5 parafii powstało dopiero w XIV lub XV w. W rezultacie spośród 7 parafii powstałych po r. 1326 tylko 2 — w Radziechowach i Rychwałdzie — przetrwały jako ośrodki parafialne. Wśród parafii zanikłych tylko Brzeszcze i Czaniec znajdują się w północnej części dekanatu. Pozostałe zaś znajdują się w części południowej.

Wydaje się, że mamy tu do czynienia z odbiciem intensywnie prowadzonej — zwłaszcza w XIV w. — akcji osadniczej, równoległej do której rozbudowywano sieć parafialną. Najwidoczniej zmierzano przy tym do stworzenia małych, możliwie jednowioskowych okręgów parafialnych, które, jak się później okazało, nie zdołały się utrzymać. Być może zaważyły tu względy materialne, trudności w ich utrzymaniu, choć na pewno nie były one jedyne. Możemy bowiem stwierdzić, że wśród parafii zanikłych znajdują się takie, które posiadały w początkach XIV w. niskie uposażenia; Łękawica — 1 grz. 6 sk., Gilowice — 1 grz. 15 sk., jak również i takie, które posiadały uposażenie względnie wysokie: Brzeszcze — 4 grz. Z drugiej zaś strony możemy stwierdzić, że wiele parafii o niskim uposażeniu w 1326 r. przetrwało.

SIŁY SPOŁECZNE A ROZWÓJ SIĘCI PARAFIALNEJ

Śledzenie sił społecznych, dzięki którym dokonywał się rozwój sieci parafialnej na naszym terenie, możliwe jest jedynie poprzez obserwację prawa patronatu, które możemy uchwycić dopiero w XV i XVI w. Ponieważ zmiany patronatu są rzeczą znaną, nie zawsze zaś możliwą do uchwycenia, dlatego też należy się liczyć z tym, że stosunki XV-wieczne pozwolą nam wyrobić sobie pogląd na udział różnych grup społecznych w procesie rozbudowy sieci parafialnej tylko w ogólnych zarysach.

XV- i XVI-wieczny patronat kościołów parafialnych z interesującego nas terenu zdaje się wskazywać, iż tutejsza sieć parafialna była przede wszystkim dziełem

¹²⁴ Tamże f. 24.

rycerstwa — szlachty. Według przekazu Długosza, który podaje dane tylko dla 10 parafii na 19 istniejących w 1326 r., przewagę ma patronat szlachecki. Jest on poświadczony dla 6 parafii¹²⁵, co stanowi 60% tych, dla których posiadamy potrzebne informacje, oraz 31,57% wszystkich fundacji sprzed r. 1326.

Patronat królewski poświadczony jest dla 3 parafii¹²⁶, to odpowiada 30% tych, dla których posiadamy potrzebne informacje i 15,78% wszystkich funkcji sprzed r. 1326.

Natomiast patronat kościelny uchwytany jest tylko w jednym wypadku¹²⁷. Stanowi to 10% tych, dla których posiadamy potrzebne informacje i 5,26% wszystkich fundacji sprzed r. 1326.

Jeżeli natomiast posłużymy się danymi przekazanymi nam przez wizytację z 1598 r., która podaje dane dla 16 parafii na 19 istniejących w r. 1326, to zdecydowaną przewagę ma patronat szlachecki poświadczony dla 12 parafii¹²⁸ (jest to 75% tych, dla których posiadamy potrzebne informacje i 63,11% wszystkich fundacji sprzed r. 1326).

Daleko w tyle pozostaje patronat królewski, poświadczony tylko dla 4 parafii¹²⁹ (25% tych, dla których posiadamy potrzebne informacje i 21,05% wszystkich fundacji sprzed r. 1326). Natomiast nie poświadczony jest patronat kościelny.

Po r. 1326 powstało 7 nowych parafii¹³⁰. Według Długosza we wszystkich tych parafiach istniał patronat szlachecki. Dane te potwierdza wizytacja z r. 1598, która dla 5 z wymienionych wyżej 7 parafii podaje patronat szlachecki. Dwie zaś powstałe w tym roku nie były już samodzielnymi parafiami¹³¹.

Wydaje się, że na obszarze dekanatu oświęcimskiego wielka własność wywierała poważny wpływ na kształtowanie się granic okręgów parafialnych. Jako przykład może służyć parafia w Radziechowach, gdzie wieś stanowiąca własność fundatora weszły w całości w skład nowo fundowanej parafii. Podobnym przykładem jest parafia w Żywcu. Sama miejscowość z kościołem parafialnym istniała już w 1326 r., ale okręg parafialny ukształtował się w okresie późniejszym i w całości stanowił władność jednego rodu. W przypadku parafii w Rychwałdzie nie mamy już do czynienia ze sprawą tak oczywistą. Wprawdzie sama miejscowość z kościołem parafialnym i miejscowości wchodzące w skład okręgu parafialnego należą do jednego rodu, ale wszedł on w ich posiadanie znacznie później, od czasu utworzenia tu parafii. Parafia w Rychwałdzie istnieje bowiem od r. 1335, a Komorowscy stali się posiadaczami Żywiecczyny dopiero w II połowie XV w.

¹²⁵ Bestwina, Kozy, Pisarzowice, Wilamowice, Witkowice, Żywiec.

¹²⁶ Kęty, Lipniak, Oświęcim.

¹²⁷ Grodziec.

¹²⁸ Dankowice, Gilowice, Grodziec, Jawiszowice, Kozy, Osiek, Pisarzowice, Poręba, Stara Wieś, Wilamowice, Witkowice, Żywiec.

¹²⁹ Lipnik, Kęty, Nidek, Oświęcim.

¹³⁰ Cięcina, Czaniec, Lipowa, Łękawica, Łodygowice, Radziechowy, Rychwałd.

¹³¹ Cięcina, Czaniec.

*

Z poczynionych obserwacji wynika, że pod względem gęstości sieć parafialna u schyłku XV w. nie odbiegała od istniejącej w r. 1326. Na przełomie XV i XVI w. funkcjonowało bowiem 19 ośrodków parafialnych, podobnie jak w r. 1326. Po r. 1326 przybyło 7 nowych parafii. W tym samym okresie stwierdziliśmy zanik 7, przy czym w większości, bo aż w 5 wypadkach, ubytek objął parafie nowo kreowane. Tylko w 2 wypadkach zanikły parafie stare, powstałe przed r. 1326; w jednym wypadku jest to parafia położona w północnej części dekanatu — Brzeszcze, w drugim — leżąca w części południowej — Cięcina. Dwie zaś z 7 nowo erygowanych po r. 1326, które się utrzymały (Radziechowy i Rychwałd), położone są już w strefie południowej dekanatu.

Wypada więc stwierdzić, że na omawianym obszarze średniowieczna sieć parafialna w zasadniczym swym zrębie ukształtowała się przed r. 1326. W późniejszym okresie dokonuje się w jej ramach niewielkie przesunięcie. W miejsce zaniku dwóch parafii starszych powstają dwie inne, zaś 5 nowo utworzonych parafii — to efemerydy, które nie wpłynęły na zmianę struktury sieci parafialnej. Niemniej zdają się one być świadectwem prowadzonej akcji osadniczej, która jednak nie była na tyle silna, by móc udźwignąć ciężar utrzymania nowych placówek duszpasterskich. Jest też rzeczą uderzającą, że wszystkie parafie tworzone po r. 1326 powstają w południowym, podgórskim pasie dekanatu, co jest niewątpliwie przejawem prowadzonej tu w tym okresie akcji kolonizacyjnej. Wydaje się więc, że przeprowadzone przez nas badania nad siecią parafialną pozwoliły uchwycić etapy i kierunek rozwoju osadnictwa na terenie dekanatu oświęcimskiego. Osadnictwo to zmierzało z północy od Wisły, gdzie jego najstarszym centrum był Oświęcim, w kierunku południowym. Szczególnie intensywne kolonizacja północnej i środkowej części dekanatu od Wisły aż po pas leśny na północ od Żywca miała miejsce w II połowie XIII i w początkach XIV w., obejmując w późniejszym okresie tereny południowe, których centrum stanowił Żywiec.

W ukształtowaniu sieci parafialnej na obszarze dekanatu Oświęcim w granicach po r. 1351 można wyraźnie zauważyć dwie charakterystyczne cechy. Obok czterech głównych ośrodków parafialnych: Oświęcimia, Bestwiny, Kęt i Żywca, które wraz z okręgami parafialnymi stanowią jakby pewien zamknięty obszar osadniczy, daje się wyraźnie zauważyć duża liczba parafii jednowioskowych, rozrzuconych na całym obszarze dekanatu. Sytuację tę wyraźnie ilustrują dane liczbowe dotyczące sieci parafialnej na interesującym nas obszarze na początku XIV w. Na ogólną liczbę 19 parafii funkcjonujących tutaj w końcu XVI w., kiedy to dla wszystkich parafii mamy dane dotyczące okręgu parafialnego, 7 z nich (36,8%)¹³² stanowią parafie wielowioskowe, a 12 — jednowioskowe (63,2%)¹³³. Trzeba jednak pamiętać o tym, że

¹³² Bestwina, Gliwice, Kęty, Lipnik, Oświęcim, Pisarzowice, Żywiec.

¹³³ Biertułtowice, Brzeszcze, Dankowice, Grodziec, Jawiszowice, Kozy, Nidek, Osiek, Poręba, Stara Wieś, Wilamowice, Witkowice.

pierwotnie liczba parafii wielowioskowych mogła być mniejsza, gdyż należy się liczyć z rozwojem osadnictwa, wskutek czego nowo powstałe osady mogły być włączone do już istniejących kościołów parafialnych. Jeżeli weźmiemy pod uwagę informacje Długosza o okręgach parafialnych, którymi dysponujemy jedynie w odniesieniu do 12 z 19 wspomnianych parafii, wówczas stosunek parafii wielowioskowych do jednowioskowych kształtuje się jak 3:9¹³⁴. Parafie wielowioskowe stanowią więc 25% ogółu. W tym wypadku należy się jednak liczyć z prawdopodobieństwem luk w wykazie Długosza w zakresie wyliczenia kompletu miejscowości wchodzących w skład poszczególnych parafii. Z drugiej zaś strony zawężona podstawa obserwacji może w sposób istotny zniekształcić obraz. Bowiem spośród 7 parafii występujących w r. 1326, a pominiętych przez Długosza, według wizytacji z 1598 r. tylko jedna była wielowioskowa¹³⁵, a 6 jednowioskowych¹³⁶. Gdybyśmy za podstawę ustaleń liczby parafii jedno- i wielowioskowych przyjęli dane Długosza; uzupełniając luki w jego informacjach w odniesieniu do wspomnianych wyżej 7 parafii danymi z wizytacji z 1598 r., wówczas stosunek parafii wielowioskowych do jednowioskowych kształtowałby się jak 4 (21%) do 15 (79%)¹³⁷. Wydaje się, że te proporcje mogą być najbardziej zbliżone do rzeczywistości. W tym wypadku bowiem istnieje możliwość częściowego znoszenia się błędu wynikającego z jednej strony z opuszczeń Długosza, z drugiej zaś strony z faktu, iż dane wizytacji z r. 1598 odbiegają od sytuacji XV-wiecznej wskutek dokonanego w tym czasie rozwoju osadnictwa. Którekolwiek z tych obliczeń przyjęlibyśmy, nie ulega wątpliwości przeważająca liczba parafii jednowioskowych, co stanowi zjawisko ogromnie interesujące, na gruncie polskim rzadko spotykane.

Omówione wyżej niemieckie nazwy onomastyczne i osobowe są niewątpliwie przejawem kolonizacji niemieckiej, której szczególne nasilenie na interesującym nas terenie zaznaczyło się zapewne na przełomie XIII/XIV w.

¹³⁴ Parafie wielowioskowe: Kęty, Oświęcim, Żywiec; parafie jednowioskowe: Bestwina, Brzeszcze, Grodziec, Lipnik, Kozy, Pisarzowice, Poręba, Wilamowice, Witkowice.

¹³⁵ Gilowice.

¹³⁶ Dankowice, Jawiszowice, Nidek, Osiek, Stara Wieś, Biertołtowiec.

¹³⁷ Parafie wielowioskowe: Gilowice, Kęty, Oświęcim, Żywiec; parafie jednowioskowe: Bestwina, Biertołtowiec, Brzeszcze, Dankowice, Grodziec, Jawiszowice, Kozy, Lipnik, Nidek, Osiek, Pisarzowice, Poręba, Stara Wieś, Wilamowice, Witkowice.

DIE ENTWICKLUNG DES MITTELALTERLICHEN PFARRENNETZES IN DEM OŚWIĘCIM-DEKANAT

Zusammenfassung

Der Artikel gehört zu den Arbeiten an dem Pfarrennetz, die seit Jahren an der Katholischen Universität in Lublin geführt werden. Der Autor stellt fest, dass das Pfarrennetz auf dem Gebiet des Oświęcim-Dekanates in der Grenzen aus dem Jahr 1351 sich vor dem Jahr 1326 herausgebildet hatte. Um die Wende des XV. zum XVI. Jahrhunderts waren hier 19 Pfarrenzentren tätig, ähnlich wie im Jahr 1326. Nach 1326 entstanden 7 neue Pfarren, gleichzeitig aber wurden 7 aufgelöst, darin 5 neugeschaffene und 2 alte, vor 1326 entstandene Pfarren. Es ist bemerkenswert, dass die neuen Pfarren in dem Südteil des Dekanates entstanden, was der Ausdruck der hier geführten Kolonisationsaktion ist. Das charakteristische Merkmal des besprochenen Pfarrennetzes ist die bedeutende Überzahl der Eindorfparren im Verhältnis zu den Vieldorfparren, die sich folgend gestaltet: 75% (oder 79%) zu 25% (oder 21%). Diese Tatsache und die Benutzung der deutschen Namen sind zweifellos Äusserungen der deutschen Kolonisation, deren besondere Verstärkung auf dem besprochenen Gebiet um die Wende des XIII. zum XIV. Jahrhunderts fällt.